

**Təhsil Nazirliyində tətbiq olunan
avtomatlaşdırılmış mühasibat uçot sistemləri və
onların praktik əhəmiyyəti**

Fərhad Əliyev
*Təhsil Nazirliyinin
İqtisadiyyat şöbəsinin
Mühasibat Uçotu və
Hesabat sektorunun müdiri*

Akif Hacıyev
Həmin sektorun baş məsləhətçisi

Bilirdiyimiz kimi, bazar münasibətləri sistemində iqtisadiyyatımızın ayrı-ayrı sahələri üzrə müxtəlif növ müliyyə formalarına məxsus çoxlu sayda müəssisə və təşkilatlar fəaliyyət göstərir. Bu müəssisə və təşkilatların təşkili prosesindən başlayaraq onların bütün fəaliyyət müddətləri fasiləsiz olaraq uçot vasitəsi ilə əks etdirilir. Uçot iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etməklə onun əsasını təşkil edir. Başqa sözlə, uçot iqtisadiyyatın güzgüsüdür. İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi uçot göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Ona görə də müasir dövrdə uçot-hesabat işlərində müasir elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən – kompüter texnikasının imkanlarından istifadə edilməsi, mühasibat uçotu əməliyyatlarının avtomatlaşdırılması, balans və hesabatvermənin elektron formasına keçilməsi qarşıda duran ən vacib vəzifələrdən biridir.

Məlumdur ki, XX əsrin sonlarından etibarən iri elmi, sənaye, təhsil, tibbi və digər dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrinin müxtəlif sahələrinin elmi tədqiqat, diaqnostik, kadr, mühasibat uçotu, planlaşdırma, proqnozlaş-

dırma və s. digər işlərinin aparılmasında Elektron Hesablama Maşınlarının (EHM) tətbiqindən geniş istifadə olunur. Qeyd edilən bu istiqamətlərin hər birinin tətbiq sahələrindən asılı olaraq müxtəlif tipli istənilən sayda tətbiqi proqramlar yazılmış və istifadə olunmuşdur. Bu proqramlar zaman-zaman yeniləşdirilir, təkmiləşdirilir.

Bu istiqamətlərdən biri olan mühasibat uçotu dövlət və qeyri dövlət subyektlərinin ən mühüm sahələrindən biridir. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda da mühasibat uçotu əməliyyatlarının avtomatlaşdırılması məsələlərinin həlli ən aktual məsələdir. Belə ki, təhsil sistemində mühasibat uçotunun ayrı-ayrı uçot sahələrinin avtomatlaşdırılmış sisteminin yaradılması və istismarı barədə məqalələr yazılmışdır. (1-7). Lakin Təhsil Nazirliyində hazırlanmış istifadəyə verilmiş “Mühasibat Uçotu” paket proqramı özəlliyi ilə digərlərindən fərqlənir və bu sistem bütün büdcə müəssisələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

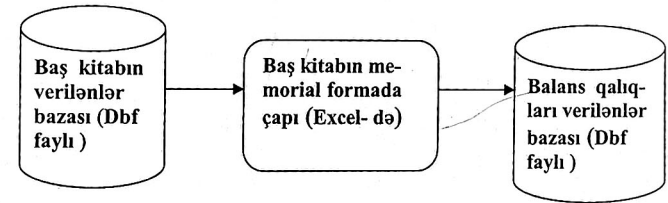
Bu proqramın özəl cəhətlərindən

birincisi ondan ibarətdir ki, uçotun ayrı-ayrı sahələrinin hər birinin proqramı sərbəst modul şəklində işləmək imkanına malikdir.

İkincisi, bu paket proqramın hər bir moduluna daxil olan çıxış formaları məhz **OLE obyektlərin** köməyi ilə – **Excel elektron cədvəlinə** informasiyaların (verilənlər bazasının dbf genişlənməli faylların məlumatlarının) ötürülməsi ilə yaradılır və elektron cədvəlin malik olduğu imkanlar (formatlaşma əməliyyatlarının aparılması, xanalar funksiyaların yerləşdirilməsi və s.) paket proqramı vasitəsilə avtomatik qaydada idarə olunur.

Üçüncüsü, Excel elektron cədvəlində əməliyyatların nəticəsi (baş kitabın qalıqları balans qalıqları şəklində) dbf genişlənməli faylda saxlanılır.

Başqa sözlə, ilkin sənədlər əsasında formalaşan baş kitab bazasının memorial formada çap olunması üçün

Sxem 1

Mühasibat uçotunun ayrı-ayrı sahələrinin - kassa, bank, əmək haqqı, material uçotu, 178-ci, 160-cı hesablar, pensiya, müavinət və digər ödənişlərin aparılmasının avtomatlaşdırıl-

“Mühasibat Uçotu” paket proqramı ilə Excel elektron cədvəli ilə əlaqə yaradılır. Bu prosesi həyata keçirən proqram bütün informasiyaları hər bir memorial nömrəyə uyğun olaraq balans hesablarının debet və kredit hissəsinin müvafiq xanalarına doldurur və müəyyən dövr üzrə balans hesablarının qalıq məbləğlərini müəyyən edir. Sonra əks proses baş verir. Bu proses zamanı müəyyən edilən qalıq məbləğləri balans qalıqları bazasına yazılır. Başqa sözlə, paket proqram ilə Excel elektron cədvəl arasında ikitərəfli əlaqə yaradılır. Nəticələr balans qalıqları bazasına yazıldıqdan sonra “Xərclər smetasının icrası Balansı”nın formalaşdırılması mümkündür.

Bu dediklərimiz aşağıdakı sxemdən daha aydın görünür.

masının nəticəsində müəssisələrin uçotunun nəticəsi olan baş kitab və balans avtomatik qaydada formalaşdırılır. “Mühasibat Uçotu” paketinin ümumi görünüşü aşağıdakı kimidir.

MÜHASİBAT

UÇOTU

“Baş menyudan” istifadə etməklə hər bir sahə üzrə proqramlara keçmək olur.

Sahələr üzrə verilənlər bazalarındakı məlumatlar əsasında isə **“Memoriallar”** rejiminin köməyiylə hər bir sintetik uçot üzrə memorial cədvəllər tərtib edilir.

“Baş kitab” menyusu vasitəsilə baş kitab bazasının yaradılması və baş kitabın memorial order şəklində çap edilməsi (Excel elektron cədvəlinin köməyiylə) və s. əməliyyatlar aparılır.

“Proq.ünvanı” rejimində ayrı-ayrı sahələrə uyğun proqramların yerləşdiyi ünvanlar göstərilmişdir.

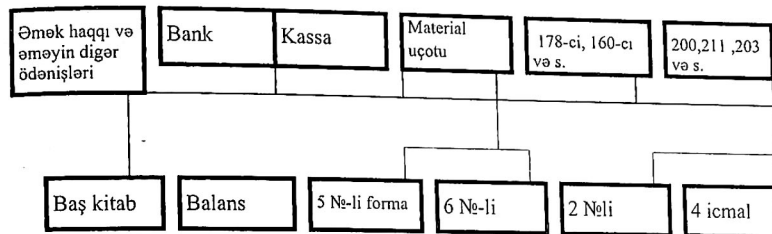
“Kodlaşdırma” menyusu vasitəsilə əmək haqqı üzrə aparılan əməliyyatların kodlarına uyğun muxabirləşmələr bazasında əlavələr və dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd etdik ki, **“Baş kitabın”** Excel elektron cədvəlində çap edilməsi zamanı baş kitab qalıqları müəyyənləşir və alınan nəticələr baş kitab üzrə qalıqlar bazasına yazılır. **“Baş kitab üzrə qalıqlar”** menyusu

vasitəsilə qeyd edilən bazada əlavələr və dəyişikliklər etmək olar.

Qeyd edək ki, mühasibat hesabat formalarının heç də hamısı yekun nəticədə formalaşmır. Biz material uçotunun avtomatlaşdırılması məsələlərində bu barədə söhbət açmışdıq və göstərmişdik ki, “Əsas vəsaitlərin hərəkəti haqqında” 5 №-li və “Mal-material qiymətlilərinin hərəkəti haqqında” 6 №-li hesabat formalarının məhz paketin bu hissəsinin yerinə yetirilməsi zamanı formalaşdırılır. Müəssisənin “Xərclər smetasının icrası balansı”- 1 №-li hesabat formasının göstəriciləri baş kitab formalaşandan sonra alınan balans qalıqları hesabına doldurulur.

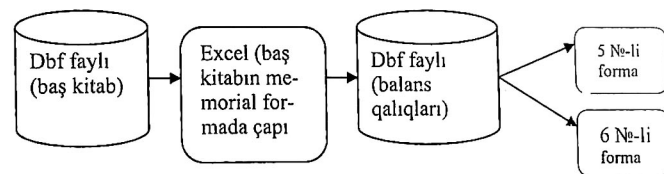
“İdarələrin smeta xərclərinin icrası haqqında” 2 №-li, “Büdcədən kənar vəsaitlərin smeta xərclərinin icrası haqqında” 4 icmal №-li hesabat formaları isə 200-cü və 211-ci balans hesablarının proqramlarının və bank proqramının nəticələri hesabına formalaşır. Bütün bu dediklərimiz aşağıdakı sxemdən daha aydın görünür.

Sxem 2

Bu sxemdən görünür ki, 5 və 6 №-li hesabat formaları “Material uçotu” proqramından formalaşır. Eyni zamanda bu hesabat formalarının dol-

durulması “baş kitabın” formalaşması zamanı əmələ gələn balans qalıqları bazası əsasında da aparıla bilər. Yəni,

Bu paket proqramın hər bir modulunun iş prinsipi barədə qısaca məlumat verək.

1. Əmək haqqı və əməyin digər ödənişləri

Müəssisələrin əsas fəaliyyət sahələrindən biri olan mühasibat uçotunun bir hissəsi müəssisə işçilərinin əməyinin ödənişinin və onunla bağlı digər ödənişlərin və bu ödənişlərdən müvafiq tutulmaların hesablanmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, büdcə müəssisələrinin öz spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif növ əmək ödənişləri, müxtəlif növ əlavələr və s. ödənişlərdən istifadə olunur. Məsələn təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və s. sahələrdə müxtəlif səpkili ödəniş növləri tətbiq olunur. Təhsil sahəsinin özündə də təhsilin növündən (ali, orta ixtisas, texniki peşə, ümumtəhsil) asılı

olaraq əməyin ödənişinin müxtəlif növləri mövcuddur. Ödənişlərin hesablanması üsullarından asılı olaraq bütün işçilərin aldığı məvaciblər, ümumi hesablanmış məbləğ ilə tutulmaların fərqi bərabərdir. Əgər Θ_a -ilə alınan məvacibi, Θ_b -ilə hesablanan ödənişlərin cəmini, Θ_i -ilə əmək haqqından tutulmaların cəmini işarə etsək, onda yuxarıda deyilənlərə əsasən

$$\Theta_a = \Theta_b - \Theta_i \quad (1)$$

alırıq.

(1) düsturu çox sadə görünsə də müxtəlif növ ödənişlərin və tutulmaların hesabına bu düstur mürekkəbləşir. Belə ki, Θ_b -ilə hesablanan ödənişlər;

- işçinin maaşından;
- dövlət tərəfindən verilən maaşa əlavələrdən (elmi dərəcəyə, zərərli

liyə və s.) görə əlavələrdən;

- idarə, müəssisə tərəfindən müəyyənləşən əlavələrdən;

- fəxri adlara görə verilən əlavələrdən;

- orta təhsil müəssisələrində müxtəlif fənlər üzrə yoxlama yazı işlərinə görə verilən əlavələrdən;

- kabinet müdirliyinə görə verilən əlavələrdən;

- kompüter avadanlıqlarına xidmətə görə verilən əlavələrdən;

- gecə növbəsinə çıxmaqla əlaqədar verilən əlavələrdən (əsasən səhiyyə sistemində tətbiq olunur) və s. ibarətdir.

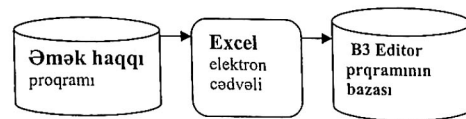
Bu göstərdiyimiz əlavələr bir müəssisə daxilində çalışan işçilərin heç də hamısına şamil olunmur. İşçilərin işlədikləri sahədən və tutduqları vəzifədən asılı olaraq hər bir işçi üçün fərdi formada əməyin ödənişinin hesablanması aparıla bilər. Eləcə də hesablanmış əmək ödənişlərindən tutulmalarda da ödənişin növündə və işçilərin fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif formada tutulmalar aparıla bilər. Bu isə əmək haqqı və onunla bağlı digər ödənişlərin hesablanması və tutulmaların aparılması üçün alqoritmın tərtibində xeyli çətinliklər yaradır. Odur ki, əmək haqqı ödənişlərinin hesablanması üçün tərtib olunan bütün proqramlarda işçilərin şəxsi kartlarının yaradılması nəzərdə tutulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, verilənlər bazasının istismarı ilə bağlı proqramların tərtibi zamanı normativ sorğu, ilkin sənədlər bazası yaradılır və bunlar arasında müəyyən əlaqələr qurularaq məsələnin həlli ilə bağlı kompüterin yaddaşında daimi saxlanan verilənlər

bazası tərtib edilir. Bu bazanın strukturunun yaradılmasından asılı olaraq istənilən formada sorğu məlumatları əldə etmək olar. Qeyd edilən əmək haqqı proqramında verilənlər bazasında bütün növ ödəniş və tutulmalar saxlanılır.

Odur ki, həmin bazadan istənilən dövr üçün aylıq hesablaşma cədvəlini, kodlara uyğun ödəmələr və tutulmalar cədvəlini, hər bir fiziki şəxsin hesablaşma kartını, haqq-hesab vərəqini almaq mümkündür.

Hal-hazırda Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda hər bir fiziki şəxs üçün 2006-cı ildən başlayaraq onun aylıq gəlirləri və 25 faiz (3 faiz fiziki şəxsin əmək haqqından tutulma və müəssisə tərəfindən hesablanmış ümumi əmək haqqının 22 faiz həcmində DSMF-ə köçürülmə) həcmində pensiya tutulmaları barədə verilənlər bazası yaradılır. Bu proses global məsələ olduğu üçün idarə və müəssisələrdə həmin məlumatların toplanılması xeyli çətinliklər yaradır. Lakin haqqında söhbət açdığımız əmək haqqı proqramında bu məsələ öz həllini tapmışdır. Belə ki, hər bir fiziki şəxsin aylar üzrə pensiya fonduna cəlb olunan gəlirləri və onlardan 25 faiz həcmində tutulmalar ümumi saxlanma bazasından götürülərək DSMF-də istifadə olunan B3Editor proqramının strukturuna uyğun olaraq Excel elektron cədvəlinə köçürülür. Nəzərə alsaq ki, bütün növ verilənlər bazası ilə Excel elektron cədvəli arasında əlaqə yaradılması mümkündür, onda qeyd edilən məsələnin həlli olduqca asanlaşır. Başqa sözlə, sxem ilə istənilən verilənlər bazası arasında əlaqə yaratmaq mümkündür.

Prinsip etibarı ilə mühasibat uçotunun qaydalarına uyğun olaraq əmək haqqı məsələlərinin proqramlaşdırılması zamanı sənədlər iki qrupa bölünür:

- normativ və sorğu sənədləri;
- ilkin sənədlər.

Aşağıdakı sxemdə əmək haqqı proqramının normativ sorğu hissəsinin maketi göstərilmişdir.

NORMATİVLƏR VƏ SORĞULAR

ÖDƏMƏ VƏ TUTULMA
ŞÖ"BƏLƏR
DƏRƏCƏLƏR
ƏMƏKDAŞLARIN STAVKALARI(ORTA TƏHSİL)
ƏMƏKDAŞLARIN STAVKALARI(ORTA İXT.TƏHSİL)
ƏMƏKDAŞLAR(BAXMA)
ƏMƏKDAŞLAR(DAXİL ETMƏ)
Təqvim
VERGİLƏR
MÜƏSSİSƏ
ÖDƏNİŞİN NÖVLƏRİ
Məzuniyyət Əmsalları
Maddi yardımın vergi tutulmayan hissəsi
İstifadəçiyə kömək

Bu hissədə ödəmə və tutulmaların bütün növlərinin bazası, təqvim, əməkdaşların şəxsi kartları, vergi cədvəli və s. sorğu məlumatları yerləşdirilmişdir.

(davamı növbəti nömrədə)